
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

УДК 339.72.053

В. Ф. Савченко, д.е.н., професор,
М. О. Омеляненко, студентка**ОСНОВНІ ШЛЯХИ ВИРІВНЮВАННЯ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ УКРАЇНИ**

Анотація. У статті проведено аналіз зміни показників платіжного балансу України протягом останніх семи років. Визначено основні шляхи оптимізації сальдо платіжного балансу, надано пропозиції щодо використання конкретних інструментів для вирівнювання статей головного статистичного звіту зовнішньоекономічної діяльності в частині експорту й імпорту товарів і послуг, операцій з капіталом та фінансових операцій.

Ключові слова: платіжний баланс, сальдо, вирівнювання, дисбаланс, експорт, імпорт, фінансові операції, зовнішньоекономічна діяльність, світове господарство.

В. Ф. Савченко, д.э.н., профессор,
М. А. Омеляненко, студентка**ОСНОВНЫЕ ПУТИ ВЫРАВНИВАНИЯ ПЛАТЕЖНОГО БАЛАНСА УКРАИНЫ**

Аннотация. В статье проведен анализ изменения показателей платежного баланса Украины в течение последних семи лет. Определены основные пути оптимизации сальдо платежного баланса, даны предложения по использованию конкретных инструментов для выравнивания статей главного статистического отчета внешнеэкономической деятельности в части экспорта и импорта товаров и услуг, операций с капиталом и финансовых операций.

Ключевые слова: платежный баланс, сальдо, выравнивание, дисбаланс, экспорт, импорт, операции, внешнеэкономическая деятельность, мировое хозяйство.

V. F. Savchenko, doctor of economic sciences, professor,
M. O. Omelianenko, student**MAIN WAYS OF PAYMENTS BALANCE LEVELLING IN UKRAINE**

Abstract. Changes of payment balance in Ukraine for the past seven years are analyzed in the article. Main ways of payments balance optimization are determined, use of concrete tools for levelling the principal statistical report on foreign-economic activity concerning goods and services export and import, capital operations and financial transactions, is suggested.

Keywords: balance of payments, balance, levelling, disbalance, export, import, transactions, foreign-economic activity, world economy.

Актуальність теми дослідження. Платіжний баланс є науковим відображенням ступеня інтеграції держави у світове господарство. Сьогодні з'явилися реальні перспективи створення дійсно відкритої економіки в нашій країні за рахунок експорту готової продукції, а не сировини та напівфабрикатів. Крім того, активне використання зовнішньоекономічного фактора сприятиме подоланню негативних тенденцій в економіці.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем зовнішньоекономічної діяльності України є перевищення імпорتنих надходжень над експортними, що негативно впливає на стан національної економіки та імідж нашої держави у світі. Тому в даній роботі вважається за доцільне дослідити сучасний стан та динаміку платіжного балансу держави, а також визначити і обґрунтувати основні шляхи подолання дисбалансу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В галузі міжнародної економіки проблемами аналізу та регулювання платіжного балансу займалися такі іноземні вчені, як П. Девідсон, Р. Дорн-

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

буш, Р. Манделл, А. Маршалл, А. Лернер, Дж. М. Кейнс, Дж. Робінсон, М. Тейлор, А. Ф. Терлволл, М. Флемінг. Теоретичні основи, проблеми та деякі шляхи врегулювання стану платіжного балансу знайшли своє відображення у працях вітчизняних науковців: О. Береславської, А. Гальчинського, В. Гейця, С. Корабліна, В. Литвицького, С. Нескородєва, Т. Хоменко, А. Шкляра та ін. Разом з тим, деяким проблемам приділено недостатньо уваги, а тому необхідне їх подальше розкриття та висвітлення.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. В сучасних умовах спостерігається тенденція зниження світових цін на продукцію експорту України, зростання критичної залежності держави від імпорту. Тому особливо актуальним є науково і практично невирішене завдання пошуку шляхів і механізмів забезпечення рівноваги платіжного балансу.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідження сучасного стану та динаміки платіжного балансу України протягом 2005 – 2011 рр¹, надання пропозицій щодо його покращення.

Виклад основного матеріалу. Вхідження України як незалежної самостійної держави у світове економічне господарство фактично розпочалося з 1991 р. З метою аналізу зовнішньоторговельної діяльності країни НБУ кожного року складає платіжний баланс, який являє собою статистичний звіт вартісного вираження всього комплексу світогосподарських зв'язків країни у вигляді співвідношення надходжень та платежів. В умовах інтернаціоналізації господарських зв'язків підвищилося значення платіжного балансу в системі державного регулювання економіки.

Проведене нами дослідження стану платіжного балансу в порівнянні з попередніми роками необхідно розпочати з аналізу динаміки його сальдо (рис. 1).

Рис. 1 Сальдо платіжного балансу
Джерело: розраховано автором за даними [1]

Від'ємне сальдо балансу у 2011 р. зросло порівняно з 2005 р. майже у 19 разів (на 2,3 млрд. дол. США) зі значними коливаннями протягом інших років. Максимальне значення дефіциту зафіксовано у 2009 р. – на 13633 млн. дол. США більше за мінімум у 2006 р. Платіжний баланс характеризувався як профіцитний у 2010 р. – зростання сальдо порівняно з попереднім роком становило 18,8 млрд. грн.

Нестабільність сальдо платіжного балансу, перш за все, спричинена постійними річними коливаннями балансу товарів та послуг у результаті зміни макроекономічної ситуації в Україні, низької конкурентоспроможності національних товаровиробників, збільшення обсягу імпортованих товарів, особливо товарів критичного імпорту. Саме дисбаланс у торгівлі товарами на зовнішніх ринках за останні роки є причиною негативного зовнішньоторговельного сальдо платіжного балансу України.

Не завжди ситуація була такою критичною. Так, у 2000 – 2005 рр. сприятливі умови на експортних ринках забезпечували значне позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Водночас той період характеризувався підвищенням споживчого та інвестиційного попиту і зростанням цін на сировину й енергоресурси, що прискорило нарощування імпорту [2].

¹ Попередні дані

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

У 2005 р. політична еліта, що прийшла до влади, проводила ліберальну економічну політику, яка спричинила зміни в структурі усього платіжного балансу. Через бажання швидкого вступу України в СОТ та інтеграції у світовий економічний простір влада провела зниження імпорتنих мит майже на всі види товарів. У результаті зросли обсяги імпорту товарів та послуг, що призвело до виникнення негативного сальдо рахунку поточних операцій. Виник ажіотажний попит на імпортні товари, основною причиною якого стало зростання національного доходу всередині держави за рахунок можливості отримання іноземних кредитів. З року в рік переважання імпорту над експортом зростало та досягло свого «пікового» значення у 2009 р.

Проте, критичну ситуацію в даному спрямуванні «врятувала» потужна девальвація національної грошової одиниці, що позитивно вплинула на платіжний баланс. У 2010 р. дефіцит в частині рахунку поточних операцій різко скоротився, профіциту не було досягнуто.

Дефіцит поточного рахунку вже шостий рік поспіль майже в повному обсязі компенсується за рахунок припливу капіталу за фінансовими операціями. З 2006 р. в Україні проявляється тенденція до приросту інвестицій швидшими темпами, ніж заощаджень. Значний приплив капіталу з-за кордону спостерігається у 2009 р., що було спричинено зростанням зовнішніх запозичень уряду та органів місцевого самоврядування, отриманням національною економікою додаткових коштів у результаті проведення приватизації, збільшення експорту зерна, зростання обсягу інвестицій для реалізації проектів Євро–2012 [3].

Проаналізуємо значення основних показників, які характеризують рівень економічної та фінансової залежності України від експортно-імпортних операцій. Велике значення під час аналізу зовнішньоторговельної діяльності країни слід приділити розрахунку експортної та імпоротної квот (рис. 2).

Рис. 2. Експортна та імпортна квота зовнішньої торгівлі України за 2005 – 2011 рр.
Джерело: розраховано автором за даними [1]

Перед початком аналізу отриманих результатів слід врахувати критичні значення експортності та імпортомісткості ВВП, які, відповідно до чинного законодавства, не повинні перевищувати 50%. Дані графіка наочно демонструють, що економіка нашої країни характеризується як відкрита [4]. Залежність України від імпорту протягом останніх років становить 50–60%, що загрожує економічній та фінансовій безпеці нашої держави.

Однією з найбільш вагомих у вартісному відношенні статей платіжного балансу є експорт та імпорт товарів і послуг. З цієї метою розрахуємо коефіцієнт покриття імпорту товарів і послуг експортом (рис. 3). Тільки у 2005 р. спостерігалось позитивне сальдо балансу товарів та послуг, при цьому імпорт перекривався експортом лише на 2%. Протягом інших років вартість ввезених товарів повністю не відшкодовувалася за рахунок вивозу.

Експорт товарів та послуг у 2008 р. компенсував імпорт на 86%, а 14% призвели до збільшення дефіциту платіжного балансу. Протягом інших років покриття імпорту експортом коливається в межах 89–97%. Фактичні значення коефіцієнтів покриття експортом імпорту з 2006 р. також загрожують економічній безпеці України [5].

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Рис. 3. Коефіцієнт покриття імпорту товарів та послуг експортом

Джерело: розраховано автором за даними [1]

Ще одним інструментом для регулювання державою ступеня зовнішньоекономічної безпеки є розміри зовнішнього боргу, який не повинен перевищувати 40% від ВВП. Фактична динаміка цього показника до 2007 р. включно не перевищувала критичне значення і коливалася в межах 35%. Починаючи з 2008 р., рівень зовнішнього боргу перевищує рівень економічної безпеки. У 2009 р. він досягнув 88% ВВП та збільшився порівняно з 2008 р. майже в 2 рази.

У короткостроковому періоді іноземні кредити – це валютні надходження, що використовуються як інструмент компенсації відпливу валютних засобів для покриття надмірного імпорту. Але у довгостроковому періоді вплив зовнішніх кредитів на стан платіжного балансу обернений, оскільки запозичення створюють передумови для відтоку валюти за кордон у зв'язку з необхідністю повернення не лише тіла зовнішнього боргу, а й відсотків за його користування [6]. Україна потрапила в «боргову яму», що призвело до утворення розриву між валютними зобов'язаннями та здатністю національної економіки сформувати необхідні валютні резерви.

Дослідимо товарну структуру експорту та імпорту, щоб зрозуміти характер спрямованості зовнішньої торгівлі. У структурі експорту України надмірно великою є частка товарів сировинної спрямованості з низьким ступенем обробки. Причому, ціни на ці товари на світових ринках з кожним роком падають. Це призводить до того, що обсяг експорту начебто зростає, але сума валютних надходжень, навпаки, зменшується.

Підтвердженням вище наведених даних є те, що питома вага продукції чорної металургії, виробів з чорних металів, енергетичних матеріалів, електричних машин й устаткування та зернових культур у 2010 р. та 2011 р. становить, відповідно, 51,4% та 49,3%, що на 3,8% та 5,9% більше, ніж у 2005 р. Тенденція до зниження частки товарів сировинної спрямованості у 2008 – 2009 рр. пов'язана із світовою фінансово-економічною кризою, яка призвела до звуження зовнішнього попиту та зниження світових цін на основні групи товарів, що експортує Україна. Наприклад, обсяги експорту чорних металів у 2009 р. порівняно з 2008 р. скоротилися на 63%, виробів з чорних металів – на 45%, енергетичних матеріалів – на 61%.

У структурі імпорту товарів переважають енергетичні матеріали та товари з високим ступенем обробки. За 2011 р. частка приладів і обладнання, засобів наземного транспорту, електричних машин і устаткування у загальному обсязі імпорту становить 56,3%. Диспаритет між експортними та імпортними цінами з 2000 р. з кожним роком зростає, що свідчить про погіршення умов зовнішньої торгівлі в Україні. Під впливом світової фінансово-економічної кризи індекс умов зовнішньої торгівлі у 2009 р. має найнижче значення за останні десять років – 0,78 [7; 8].

Проаналізувавши особливості платіжного балансу України, обґрунтуємо основні шляхи покращення його стану на сучасному етапі. Головні інструменти врегулювання балансу розділимо на дві групи:

I. Засоби впливу на рахунок поточних операцій, який останніми роками підтримує негативне сальдо:

1. Підтримка державою вітчизняного товаровиробника шляхом надання дотацій, субсидювання високотехнологічного сектору (державні закупівлі, державне фінансування НДДКР, субсидії регіонального розвитку тощо). Можливий варіант викупу збиткових підприємств для їх подальшої рестру-

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

ктуризації, перепрофілювання, але не потрібно проводити санацію підприємств, які не мають можливостей для «виживання» – це просто необґрунтоване витрачання грошових коштів бюджету.

2. Підвищення конкурентоспроможності українських суб'єктів господарювання. До основних шляхів зростання конкурентоспроможності підприємств належать створення кластерів, проведення ефективної спланованої структурної перебудови національної економіки, адміністративна та фіскальна децентралізація, удосконалення регіональної інфраструктури, якісне управління організаційною структурою за рахунок матеріального та морального стимулювання працівників та інші заходи.

3. Зростання обсягу експорту товарів та зменшення їхнього імпорту за рахунок обґрунтованої та регульованої девальвації національної валюти.

4. Створення структури кредитного сприяння експорту, достатня банківська підтримка експортоорієнтованих галузей економіки.

5. Організація виробництва в Україні товарів, що належать до критичного імпорту, тобто заміщення іноземних товарів на українському ринку товарами вітчизняного виробництва. Наприклад, зменшення імпорту енергоресурсів можна досягти через вжиття заходів щодо сприяння роботі вітчизняних нафтопереробних заводів та посилення видобутку нафти й газу, в тому числі сланцевого газу, на території України. Причому, уряд має скасувати пільги на ввезення таких видів товарів. Натомість можна запровадити пільгове оподаткування спільних підприємств, які виробляють імпортозаміщуючу продукцію, та надання пільгового митного режиму для ввезення устаткування цими підприємствами з метою модернізації виробничих потужностей.

6. Введення нетарифних обмежень на імпорт у разі перевищення порогових обсягів імпорту (5–10 млрд. дол. США). Але слід звернути увагу на можливість застосування аналогічних санкцій торговельними партнерами проти українських товаровиробників.

7. Структурна перебудова національної економіки, що допоможе переорієнтувати спрямованість експорту із сировини на готову продукцію.

8. Розроблення порядку більш швидкого повернення експортного ПДВ для компенсування нестачі ліквідності та оборотних коштів національних виробників.

II. Шляхи впливу на рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій, який останніми роками має профіцит.

Для нормального та ефективного функціонування національної економіки найбільш оптимальним є варіант нульового сальдо всіх статей балансу. Тому для вирівнювання другої частини платіжного балансу пропонується використовувати наступні інструменти:

1. З метою закріплення тенденції покращення балансу платежів надання нового імпульсу нарощуванню заощаджень населення.

2. Забезпечення достатніх валютних резервів, що слугують інструментом довіри національних та іноземних інвесторів до можливостей НБУ, що сприяє посиленню курсу гривні.

3. Дотримання політики імпліцитного мораторію на зовнішні запозичення держави.

4. Збільшення інвестицій за рахунок зменшення споживчих витрат, тобто збільшення у державному бюджеті частки видатків розвитку замість споживчих.

5. Девальвацію гривні проводити тільки в короткостроковому періоді, оскільки така девальвація національної валюти сприяє отриманню державою валютних позик, що, з одного боку, знижує ажіотажний попит на валюту, а з іншого, створює резерви для регулювання валютних відносин усередині країни. Але у довгостроковому періоді девальвація сприяє зростанню зобов'язань національних суб'єктів перед зарубіжними кредиторами в національній валюті, причому виплата відсотків та основної суми боргу є причиною стримування економічного зростання країни.

Головною проблемою платіжного балансу України є переважання у структурі зовнішньої торгівлі сировини та товарів з низьким ступенем обробки, що дає підстави стверджувати про неможливість точного прогнозування обсягів експорту країни на найближчі роки через ситуативний характер розвитку світового ринку (ціни на товари сировинної спрямованості досить нестабільні). У зв'язку з цим, на нашу думку, в ці часи стратегією зовнішньоекономічної діяльності України має стати диверсифікація експорту шляхом завоювання нашою державою міжнародних ринків збуту готової продукції з високим ступенем обробки.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Висновки.

1. Проаналізувавши деякі показники динаміки та стану платіжного балансу України, можна констатувати, що наша держава протягом 2005 – 2011 рр. не відзначалася стабільністю зовнішньоторговельного сальдо. Перш за все, це пов'язано з дефіцитом рахунку поточних операцій та профіцитом рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій в розрізі окремих статей, між котрими необхідно досягти збалансування.

2. Україні потрібно відійти від політики нарощування зовнішньої заборгованості держави, яка проводиться останнім часом. Для вітчизняної економіки підтримання додатного сальдо поточного рахунку – незаперечний чинник економічного піднесення.

3. Основний шлях вирівнювання дефіциту експорту товарів полягає в реалізації експортного потенціалу, що може бути здійснено лише за орієнтації галузей і підприємств на випуск конкурентоспроможної продукції, особливо в частині високих технологій і послуг, що зможуть знайти свої "ніші" на зовнішніх ринках, тобто відхід від сировинної спрямованості.

4. Враховуючи сучасний стан української економіки й актуальність проблем розвитку зовнішньоторговельного потенціалу країни, домінантними завданнями для вирівнювання платіжного балансу є: державна підтримка вітчизняного товаровиробника; підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання; виробництво товарів критичного імпорту; девальвація національної валюти в короткостроковому періоді; проведення ефективної та спланованої структурної перебудови національної економіки; зменшення податкового тиску на експортоорієнтовані підприємства.

Література

1. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua/Statist/index_PB.htm.
2. Шкляр А. І. Платіжний баланс України: чинники кризи й механізми відновлення рівноваги / А. І. Шкляр // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 6. – С. 266 – 271.
3. Литвицький В. Платоспроможність України: реалії півріччя / В. Литвицький // Банківська справа. – 2008. – № 5. – С. 5–14.
4. Нескородєв С. Вплив зовнішньоекономічних відносин на «середній цикл» національної економіки в 1998 – 2010 рр. / С. Нескородєв // Банківська справа. – 2011. – №4. – С. 34 – 49.
5. Офіційний сайт Capital Standard Corporation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.forex.ua/beginner/csc/art_4_10.shtml.
6. Литвицький В. Платіжний баланс: свідчення стабільності / В. Литвицький // Урядовий кур'єр. – 2008. – №132. – С. 5 – 14.
7. Ніколайчук С. Вплив глобальної фінансово-економічної кризи на платіжний баланс України та динаміку основних показників / С. Ніколайчук, І. Каушан // Вісник НБУ. – 2009. – №11. – С. 32 – 39.
8. The Global Competitiveness Report 2010 – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

References

1. *Ofitsiynyi sait NBU* [Official site of the National Bank of Ukraine]. Available at: www.bank.gov.ua/Statist/index_PB.htm. (accessed 20 December 2012).
2. Shklyar A. I. Platizhnyi balans Ukrainy: chynnyky kryzy y mekhanizmy vidnovlennia rivnovahy [Balance of Payments in Ukraine: crisis factors and mechanisms of rebalancing]. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of economics*, 2010, no. 6, pp. 266 – 271.
3. Lytvitskiy V. Platospromozhnist Ukrainy: realii pivrichchia [Solvency of Ukraine: Half year realities]. *Bankivska sprava – Banking*, 2008, no. 5, pp. 5 – 14.
4. Neskoroediev S. Vplyv zovnishnioekonomichnykh vidnosyn na «seredniy tsykl» natsionalnoi ekonomiky v 1998 – 2010 rr. [Foreign-economic relations influence on the "intermediate cycle" of the national economy in 1998 - 2010]. *Bankivska sprava – Banking*, 2011, no. 4, pp. 34 – 49.
5. *Official website of Capital Standard Corporation*. Available at: http://www.forex.ua/beginner/csc/art_4_10.shtml (accessed 20 December 2012).
6. Lytvitskiy V. Platizhnyi balans: svidchennia stabilnosti [Balance of payments: evidence of stability]. *Uriadovyi kurier - Government Courier*, 2008, no. 132, pp. 5 – 14.
7. Nikolaichuk S., Kaushan I. Vplyv hlobalnoi finansovo-ekonomichnoi kryzy na platizhnyi balans Ukrainy ta dynamiku osnovnykh pokaznykiv [The impact of global financial and economic crisis on the payments balance of Ukraine and the dynamics of basic indices]. *Visnyk NBU - Bulletin of National Bank of Ukraine*, 2009, no. 11, pp. 32 – 39.
8. *The Global Competitiveness Report 2010 – 2011*. Available at: <http://www.weforum.org/documents/GCR.pdf> (accessed 20 December 2012).

Надійшла 20.12.2012